

УДК 346.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.2.6>

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИМУШЕНОЇ РЕЛОКАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ

Кірін Р.С.,
*доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова
Національної академії наук України»
ORCID: 0000-0003-0089-4086*

Ширшикова Р.М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права,
Волинський національний університет імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0001-9840-1045*

Кірін Р.С., Ширшикова Р.М. Правові аспекти вимушеної релокації підприємств в умовах економічного відновлення держави.

У статті досліджуються правові аспекти вимушеної релокації підприємств в умовах економічного відновлення держави. Наводиться сучасна нормативно-правова база вимушеної релокації підприємств, яку складають: а) законодавчі акти про – сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави; – забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; – правовий режим воєнного стану; – особливості регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану; б) урядові постанови; в) рішення Ради національної безпеки і оборони України про подальшу реалізацію програм підтримки українців на основі гарантування економічної стійкості держави та посилення заходів очищення фінансової системи України.

Виявлено проблемна ситуація, що має місце відносно повноважень окремих центральних органів виконавчої влади щодо виконання Плану невідкладних релокаційних заходів. Запропоновано законодавче закріпити надання стабілізаційної дотації деокуванним територіям з розрахунку втрат податку на доходи фізичних осіб отриманих внаслідок вимушеної релокації підприємств.

Пропонується враховувати при визначенні статусу підприємств, установ, організацій в умовах воєнного стану та їх державну підтримку такі критерії, як: – економічне значення (стратегічне, критично важливе, важливе); – екологічний вплив та використання природних ресурсів; – територіальний і безпековий фактори. У новій Стратегії економічної безпеки України на період до 2030 р. слід окреслити, в тому числі, й шляхи вирішення проблем релокації бізнесу та його підтримки.

Проаналізовано положення закону про вимушену релокацію підприємств, на основі чого класифіковано сфери за видами економічної діяльності та групами підприємств, на які він був зорієнтований: – природоресурсна сфера; – сфера торгівлі та обігу продовольчих та непродовольчих товарів; – сфера власності та державної реєстрації речових прав; – сфера нотаріальних та виконавчих проваджень; – сфера приватизації. Запропоновано дефініції «вимушена релокація підприємства» та «внутрішньо переміщений суб'єкт господарювання».

Ключові слова: вимушена релокація підприємства, внутрішньо переміщений суб'єкт господарювання, нормативно-правовий акт, орган виконавчої влади, нове місце розташування.

Kirin R.S., Shyrshykova R.M. Legal aspects of forced relocation of enterprises in the context of economic recovery of the state.

The article examines the legal aspects of forced relocation of enterprises in the context of economic recovery of the State. The author presents the current legal framework for the forced relocation of enterprises, which consists of: a) legislative acts on – facilitating the processes of relocation of enterprises under martial law and economic recovery of the State; – ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons; – the legal regime of martial law; – peculiarities of regulation of land relations under martial law; b) governmental regulations; c) the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine to further implement programs to support Ukrainians on the basis of guaranteeing the economic stability of the state and strengthening measures to clean up the financial system of Ukraine.

The author identifies a problematic situation with regard to the powers of certain central executive authorities to implement the Emergency Relocation Plan. The author proposes to legislate the provision of a stabilization subsidy to the de-occupied territories based on the calculation of personal income tax losses resulting from the forced relocation of enterprises.

It is proposed to take into account the following criteria when determining the status of enterprises, institutions, organizations under martial law and their state support – economic importance (strategic, critical, important); – environmental impact and use of natural resources; – territorial and security factors. The new Economic Security Strategy of Ukraine for the period up to 2030 should outline, among other things, ways to address the problems of business relocation and support.

The author analyzes the provisions of the law on forced relocation of enterprises, and on the basis of this analysis, the author classifies the areas by types of economic activity and groups of enterprises to which it was aimed: – natural resource sector; – trade and circulation of food and non-food products; – property and state registration of property rights; – notary and enforcement proceedings; – privatization. The author proposes definitions of “forced relocation of an enterprise” and “internally displaced business entity”.

Key words: forced relocation of an enterprise, internally displaced business entity, regulatory act, executive authority, new location.

Постановка проблеми. Перезапуск економіки у воєнний час став однією із найпріоритетніших цілей держави, результативне досягнення якої сприятиме відновленню внутрішнього ринку та експортного потенціалу, наповненню державного та місцевих бюджетів, збереженню та створенню нових робочих місць і відповідно утриманню належного рівня платоспроможності населення та створенню умов для повернення громадян України з-за кордону. Розуміючи, що економічний фронт не менш важливий, ніж військовий, влада з перших днів війни розпочала робити все можливе для порятунку економічного потенціалу держави [1].

Для пом'якшення економічних наслідків війни Уряд України запровадив програму сприяння вимушеної релокації (переміщення) українських підприємств (далі – ВРП) з територій (зон), де відбуваються бойові дії (далі – ЗБД) або є такий ризик, у відносно безпечні регіони [2]. Серед основних її заходів слід виокремити допомогу у:

- переміщенні обладнання (безплатні перевезення силами АТ «Укрзалізниця» та АТ «Укрпошта»);
- пошуку виробничих приміщень;
- розселенні працівників (силами відповідних обласних військових адміністрацій);
- безкоштовному складському зберіганні обладнання у деяких регіонах.

Водночас, важливість процесу ВРП вимагає відповідного правового забезпечення і, в першу чергу, не лише діяльності внутрішньо переміщених суб'єктів господарювання (далі – ВПСГ), а й суб'єктів організації та управління цього нового явища в історії незалежної України.

Тож, дослідження правових аспектів ВРП в Україні націлене на пошук оптимальних рішень задля розвитку сучасної системи правового регулювання економічних відносин в умовах воєнного стану, вдосконалення практики діяльності уповноважених суб'єктів в цій сфері.

Метою цієї роботи є аналіз законодавства, яким визначається правові аспекти ВРП в умовах економічного відновлення держави.

Стан опрацювання проблематики. Питання щодо окремих аспектів ВРП обговорювалися у багатьох статтях науковців різних галузей знань. Зокрема, О. Ярошенко, досліджуючи географічний аспект релокації підприємств України в умовах воєнного стану, зазначила, що у 2022 р. з метою збереження бізнесу та розвитку підприємств в Україні створено програму релокації бізнесу, згідно з якою підприємства можуть перевезти виробничі потужності з територій, що наближені або перебувають у ЗБД, до одного із шістнадцяти регіонів країни [3].

У своїй публікації О. Пересоляк справедливо вказує, що проблематика адміністративно-правового забезпечення релокації бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні є однією із важливих проблем, належне вирішення котрої, є запорукою розвитку економіки України, підтримки підприємницьких ініціатив, захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні, збереження діючого бізнесу, його виробничих потужностей, збереження робочих місць та висококваліфікованих кадрів, збереження економічної конкуренції, розвитку ринкової економіки, сприяння процесу євроінтеграції України й відбудови України від наслідків російської агресії [4].

На монографічному рівні було розглянуто наявний досвід у сфері відновлення життєдіяльності міст, що зазнали впливу воєнних дій, та запропонував комплекс заходів, спрямованих на реформування правового регулювання відносин соціальної, виборчої, культурної, економічної, енергетичної, протимінної та екологічної безпеки на постконфліктних територіях [5].

Також заслуговує на увагу позиція Ю. Єршової, яка відмічає, що держава, як і компанії не були готові до можливого переміщення, що було зумовлено відсутністю відповідного законодавчого регулювання та відсутністю повноцінної державної політики у сфері ВРП. Бізнес почав розглядатись не тільки з точки зору поповнення бюджету, а як потужний партнер, який дозволяє забезпечувати зайнятість населення, взяти на себе додаткові зобов'язання з реалізації соціальних та інших ініціатив. В свою чергу, завдання держави - надати поштовх для відновлення ділової активності, зокрема і через ВРП [6].

Проте питання, запропоновані для обговорення у цій роботі, детального дослідження не отримали.

Виклад основного матеріалу. Представники бізнесу визнали ініціативу Уряду щодо ВРП актуальною. Так, Європейська Бізнес Асоціація (ЕВА) наприкінці березня 2022 р. опитала 95 компаній-членів асоціації, з яких щоб залишатися «на плаву» 35 % переміщують свої підприємства, а 13 % відкривають нові напрямки бізнесу [7]. Дещо раніше 18% опитаних Американською торговельною палатою в Україні (AmCham) компаній-членів повідомили, що уже здійснили ВРП в безпечніші регіони країни [8].

Втім, в Україні на той час було відсутнє будь-яке законодавство, яке регулювало ВРП. Надалі, як реакція на військові події, у 2022 р. було прийнято окремі нормативно-правові акти (далі – НПА) в цьому напрямку [6].

Так, першими НПА стали урядові акти, в яких визначалися:

1. Особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану [9] – передбачено безоплатне перевезення АТ «Укрпошта» майна вітчизняних суб'єктів господарювання згідно з переліком, який формує Міністерство економіки України (далі – Мінекономіки) і передає до Міністерства інфраструктури України (з 17.12.2022 р. – Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, з 06.09.2024 р. – Міністерство розвитку громад та територій України).

2. План невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію [10] – передбачено низку доручень центральним та місцевим органам виконавчої влади (далі – ОВВ) стосовно:

- визначення переліку суб'єктів господарювання, які перемістяться на безпечну територію, та переліку вільних виробничих площ, які можуть використовуватися такими суб'єктами;
- надання інформаційної та організаційної допомоги щодо можливостей розміщення та проживання працівників переміщених підприємств;
- забезпечення оперативного підключення виробничих потужностей переміщених суб'єктів до газо-, водо-, електропостачання та інших інженерних комунікацій.

В той же час, фахівці Асоціації міст України, виходячи з практики здійснення ВРП, дійшли висновку, що органи місцевого самоврядування (далі – ОМС) на даному етапі (2022 р.) мали

обмеження у двох площинах. По перше, процедура ВРП чітко зав'язана на міністерствах та обласних військових адміністраціях, що нерідко змушує ОМС шукати неформальні канали комунікації під час перемовин щодо ВРП. По друге, існують обмеження чинної нормативно-правової бази, що сповільнюють процес ВРП та таким чином несуть загрозу знищення виробничих потужностей унаслідок бойових дій [11, с. 6].

Не менш проблемним виглядає ситуація й відносно центральних ОВВ щодо виконання зазначеного вище Плану невідкладних релокаційних заходів. Так, серед його виконавців були вказані: Мінекономіки, Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України (Мінстратегпром), Міністерство розвитку громад та територій України (Мінрегіон) та Міністерство інфраструктури України (Мінінфраструктури) (після об'єднання згідно із постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) № 1545 від 31.12.2024 р. – Мінрозвитку), Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ), Міністерство енергетики України (Міненерго), Міністерство фінансів України (Мінфін), Міністерство аграрної політики та продовольства України (Мінагрополітики), центральний ОВВ із спеціальним статусом - Фонд державного майна України (далі – ФДМУ), а також особливий центральний орган державного управління – Національний банк України (за згодою). Натомість у жодному законодавчому чи підзаконному акті, яким визначено правовий статус вказаних державних органів, немає жодного повноваження, спрямованого на сприяння ВРП або підтримки ВПСГ.

Так само можна сказати й відносно завдання щодо забезпечення оперативного підключення виробничих потужностей ВПСГ до газо-, водо-, електропостачання та інших інженерних комунікацій, одним із виконавцем якого визначене акціонерне товариство «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України» (Статут затверджений постановою КМУ від 14.12.2016 р. № 1044 в редакції постанови КМУ від 26.01.2024 р. № 85).

Неоднозначною виглядає також ситуація, що склалася навколо тимчасового консультативно-дорадчого органу КМУ, а саме – Офісу із залучення та підтримки інвестицій, утвореного постановою КМУ від 19.10.2016 р. № 740 та ліквідованого ним же постановою від 03.02.2021 р. № 81. Хоча вже 17.02.2021 р. уряд підтримав рішення, яким державна установа «Офіс із залучення та підтримки інвестицій» (скорочена назва – ДУ «Юкрейнінвест», UkraineInvest) визначено уповноваженою установою на здійснення супроводу інвестора в підготовці та реалізації проєкту зі значними інвестиціями. Його залучено до визначення переліку вільних виробничих площ (greenfield/brownfield), які можуть використовуватися ВПСГ, та створення з цією метою єдиної бази даних (цифрової карти).

Вбачається, що розбудова мережі індустріальних парків за участю ВПСГ повинна здійснюватися за рахунок державної підтримки. Створення готових майданчиків для початку виробництва є надзвичайно важливим процесом у контексті ВРП. Варто розуміти, що в умовах глобальної податкової конкуренції виробники, які перемістять свої потужності скажімо до Чехії, Румунії чи Польщі, навряд чи вже повернуться. При цьому саме українські працівники втратять робочі місця, а місцеві бюджети – податкові надходження. Крім того, пропонується законодавче закріпити надання стабілізаційної дотації деокуванню територіям (далі – ДОТ) з розрахунку втрат податку на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО), отриманих внаслідок ВРП.

Також до виконання низки завдань релокаційного плану залучені обласні та Київська міська військові адміністрації (далі – ВА). До більшої частини заходів ВРП відповідальними за виконання визначені так звані «території тилу» (регіони з найбільшими рівнем умовної безпеки, на які переміщується населення, здійснюється ВРП) – Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька обласні ВА. Останні, так само як і військово-цивільні адміністрації (далі – ВЦА), є тимчасовими державними органами, які формуються указом Президента України та діють на визначеній території України, як тимчасовий вимушений захід з елементами військової організації управління для забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення в районі відсічі збройної агресії. Однак, правовий статус ВЦА та ВА встановлено різними законами України – першого «Про військово-цивільні адміністрації» від 03.02.2015 р. № 141-VIII, другого – «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII (далі – закон про ПРВС). Зокрема, на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, за-

хисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – ВА.

Останні при здійсненні своїх повноважень керуються Конституцією України, законами України про оборону України, мобілізаційну підготовку та мобілізацію, критичну інфраструктуру, ПРВС та іншими НПА. Повноваження ВА здійснюються ними в порядку, визначеному законами України для здійснення повноважень відповідних місцевих державних адміністрацій та ОМС, з урахуванням особливостей, встановлених законом про ПРВС.

Зокрема, у разі необхідності ВРП (евакуації) будь-якої форми власності із ЗБД обласна, Київська міська ВА, з території якої переміщуються (евакууються) виробничі потужності, та обласна ВА (а у разі припинення або скасування воєнного стану на відповідній території – обласна, Київська міська державна адміністрація), на територію якої такі потужності переміщуються (евакууються), приймають спільне рішення, яким визначаються:

1) перелік осіб, яким надається право на одержання в оренду без проведення земельних торгів земельної ділянки державної, комунальної власності для розміщення виробничих потужностей ВПСГ, евакуйованих із ЗБД;

2) перелік ВПСГ, виробничі потужності яких підлягають евакуації із ЗБД.

Порядок визначення ВПСГ, виробничі потужності яких підлягають евакуації із ЗБД, та осіб, яким надається право на одержання в оренду без проведення земельних торгів земельної ділянки державної, комунальної власності для розміщення виробничих потужностей ВПСГ, евакуйованих із ЗБД, затверджується КМУ. Такий порядок повинен передбачати, у тому числі, збирання відомостей, необхідних для розгляду питання про встановлення та зміну цільового призначення земельної ділянки відповідно до Земельного кодексу України та Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» [12].

Зазначені особливості регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану були враховані шляхом внесення змін до деяких законодавчих актів в цій сфері [13]. Проте, на сьогодні відповідний порядок КМУ так і залишається не затвердженим. Разом з тим Національним агентством з питань запобігання корупції проведено антикорупційну експертизу відповідного проекту постанови КМУ, за результатами проведення якої підготовлено висновок, в якому вказано, що встановлення або розширення дискреційних повноважень органу державної влади чи ОМС або особи, уповноваженої на виконання функцій держави чи ОМС, за відсутності визначення вичерпних випадків, підстав, форм, строків, порядку здійснення таких повноважень, контролю за їх здійсненням та відповідальності за можливі зловживання під час їх здійснення. Також рекомендовано у проєкті постанови встановити чіткий порядок визначення переліку підприємств, що мають критично важливе значення для функціонування інфраструктури того чи іншого регіону, та порядок черговості надання їм права на одержання в оренду без проведення земельних торгів земельної ділянки або визначити критерії, за наявності яких такі підприємства можуть бути віднесені до критично важливих та першочергових [14].

Зокрема, Критерії та Порядок за якими здійснюється визначення підприємств, установ та організацій, які є критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період, а також критично важливими для забезпечення потреб Збройних Сил України (далі – ЗСУ), інших військових формувань в особливий період затверджені постановою КМУ від 27.01.2023 р. № 76 (в редакції постанови КМУ від 05.06.2024 р. № 650) [15], а саме:

1) підприємство, установа, організація (далі – ПУО) має стратегічне значення для економіки і безпеки держави відповідно до переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави (затверджений постановою КМУ від 04.03.2015 р. № 83);

2) ПУО має важливе значення для галузі національної економіки чи забезпечення потреб територіальної громади. Критерії, за якими здійснюється їх визначення встановлюються ОВВ, іншими державними органами, органами державного управління, юрисдикція яких поширюється на всю територію України, за сферою їх управління чи галуззю національної економіки або обласною, Київською та Севастопольською міською держадміністрацією (ВА – у разі її утворення) з урахуванням потреб територіальної громади, за погодженням з Мінекономіки та Міністерством оборони України (далі – МО).

Таким чином, законодавство диференціює ПУО на такі види: 1) стратегічного економічного значення; 2) важливого економічного значення.

Також слід враховувати, що ПУО, які належать до сфери управління ФДМУ або щодо яких ФДМУ здійснює функції з управління корпоративними правами, що належать державі у їхніх статутних капіталах, визначаються такими, що мають важливе економічне значення в особливий період, якщо вони відповідають хоча б одному з критеріїв, встановлених наказом ФДМУ [16].

За інформацією останнього, станом на середину квітня 2022 р. було релоковано понад 400 ВПСГ, проте їх державна підтримка була обмежена лише можливістю використання логістичних потенціалів АТ «Укрпошта» та АТ «Укразалізниця». Хоча вже тоді ВПСГ потребували підтримки у вигляді прямих дотацій з державного бюджету з метою якомога швидшого здійснення пусконаладжувальних робіт та організації виробництва на нових територіях. Водночас, втрата ВРП негативно позначилася й на дохідній частині місцевих бюджетів ДОТ.

Окремим питанням варто виділити збереження аукціонів для надання ВПСГ виробничих приміщень, адже ОМС не можуть оперативнo вирішувати питання їх забезпечення необхідними приміщеннями, до того ж участь у торгах не гарантує перемоги саме ВПСГ. Натомість, при здійсненні релокації вони несуть значні витрати, а ОМС мають значний інтерес у цьому процесі, навіть при умові залишення ПДФО за місцем попередньої діяльності територіальна громада отримує багато інших непрямих вигод. Водночас, надання майна у оренду, навіть у таких випадках, потребує проведення торгів, внаслідок проведення яких втрачається не тільки час, а й існує можливість перемоги у торгах іншого, нерелокованого суб'єкта господарювання. Тож, спрощення процедури надання в оренду комунального майна, що використовуватиметься ВПСГ як виробничі приміщення є необхідним кроком для пришвидшення часового періоду з моменту прийняття рішення про релокацію до запуску виробництва на новому місці [11, с. 7].

При цьому слід обов'язково враховувати, що система правового забезпечення реалізації державної політики у сфері промислового забруднення, наразі представлена переважно нормами екологічного законодавства. В аспекті міжгалузевої природи зеленого відновлення промисловості, як складової конституційного права на безпечне довкілля, в цю систему слід включити приписи медичного, енергетичного законодавства, законодавства про національну безпеку та правопорядок [17].

Ще одним фактором, який слід враховувати при вирішенні питання про державну підтримку ВРП, є територіальний. Так, в оновленій Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр. [18], у розділі «Збільшення кількості територій, які потребують державної підтримки» зазначено, що активні бойові дії на території України призвели до поглиблення диспропорцій у розвитку регіонів та збільшення кількості територій, які потребують державної підтримки і застосування спеціальних механізмів та інструментів стимулювання їх розвитку, до яких належать:

- території активних бойових дій та прилеглі до них території (безпековий фактор, ВРП та трудова міграція, масове переміщення населення до інших регіонів та іноземних держав);
- сільські території та малі міста з населенням до 50 тис. осіб (зростання навантаження на соціальну та інженерну інфраструктуру у зв'язку з переміщенням населення з територій, де ведуться (велися) бойові дії, і ВРП в умовах воєнного стану).

Тож, очевидно, що розширення та вдосконалення НПА, які регламентують питання ВРП та похідні питання, як то – збільшення ролі ОМС, державна підтримка ВПСГ, розміщення їх працівників тощо, є надзвичайно актуальним завданням, яке поставив перед народом, парламентом і урядом України складний воєнний час. В цьому аспекті безумовно слід підтримати розробку комплексного спеціального законодавства України у сфері релокації бізнесу [6]. Крім того, з урахуванням тієї обставини, що чинна Стратегія економічної безпеки України обмежена періодом до 2025 р., пропонується у новій Стратегії на період до 2030 р. окреслити, в тому числі, й шляхи вирішення проблем ВРП та підтримки ВПСГ.

Певні корки в цьому напрямку вже зроблені Радою національної безпеки і оборони України, яка у своєму рішенні запропонувала невідкладно внести до постанови КМУ від 27.01.2023 р. № 76 «Деякі питання реалізації положень Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний

час» зміни щодо вдосконалення критеріїв, за якими здійснюється визначення ПУО критично важливими для забезпечення потреб ЗСУ, інших військових формувань в особливий період, стосовно:

а) ПУО, уповноважених МО на виконання функції служби державного замовника у сфері оборони з метою здійснення оборонних закупівель та укладення державних контрактів (договорів) на закупівлю товарів, робіт і послуг;

б) ПУО, які на підставі договорів, укладених із військовими частинами ЗСУ, інших військових формувань, вищими військовими навчальними закладами, здійснюють виробництво (постачання) товарів, виконання робіт і надання послуг, перелік, кількість (обсяги) та вартість яких визначаються МО [19].

Правові засади тимчасової ВРП у 2022 р. були продовжені в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави» (далі – закон про ВРП) [20], яким були внесені відповідні зміни та доповнення до 15 законодавчих актів з метою забезпечити у цей складний період представникам бізнесу можливість працювати і реанімувати економіку, що є основою для підтримки обороноздатності країни.

Аналіз зазначеного закону про ВРП дав підстави щодо класифікації видів економічної діяльності та певних груп підприємств, на які він був зорієнтований, а саме:

1. **Природоресурсна сфера:** 1.1) в ч. 15 ст. 16 Кодексу України про надра передбачено, що надання спеціальних дозволів на користування надрами (далі – спецдозвіл) суб'єкту господарювання, який приватизував державне підприємство відповідно до Закону України «Про особливості приватизації вугледобувних підприємств» та/або Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна», здійснюється шляхом переоформлення спецдозволів, наданих зазначеному підприємству, на ім'я суб'єкта господарювання, який його приватизував, на строк дії такого спецдозволу та без проведення аукціону; 1.2) у ст. 49 Водного кодексу України ч. 15 доповнено положенням про те, що приватизація єдиного майнового комплексу (далі – ЄМК) державного або комунального підприємства (далі – ДКП) без зміни характеристик спеціального водокористування, визначених у раніше виданому дозволі; при цьому видача дозволу на спеціальне водокористування суб'єкту господарювання, який приватизував ЄМК ДКП, здійснюється шляхом переоформлення раніше виданого дозволу на строк його дії; 1.3) ст. 11 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» доповнено ч. 14, відповідно до якої видача дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами суб'єкту господарювання, який приватизував ЄМК ДКП, здійснюється шляхом переоформлення раніше виданого дозволу на строк його дії.

2. **Сфера торгівлі та обігу продовольчих та непродовольчих товарів:** 2.1) у Законі України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального» ст. 2 доповнено ч. 24, відповідно до якої приватизація ЄМК ДКП, місця зберігання спирту якого внесені до Єдиного реєстру, є підставою для внесення відповідних змін до Єдиного реєстру; при цьому податковий орган за заявою суб'єкта господарювання, який приватизував відповідний ЄМК, протягом п'яти робочих днів з дня надходження заяви видає переоформлену довідку про внесення місць зберігання спирту до Єдиного реєстру; 2.2) ст. 8 Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» доповнено ч. 10, згідно із якою ліцензії на всі види діяльності, передбачені цією статтею, які видані ДКП, переоформлюються на суб'єкт господарювання, який приватизував ЄМК такого ДКП, на строк дії раніше виданих ліцензій; 2.3) у Законі України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» ст. 23 доповнено ч. 22, відповідно до якої у разі приватизації ЄМК ДКП- оператора ринку, на потужності якого раніше видано експлуатаційний дозвіл, такий дозвіл переоформлюється на суб'єкта господарювання, який приватизував ЄМК такого ДКП, якщо він має намір провадити діяльність, пов'язану з виробництвом та/або зберіганням харчових продуктів тваринного походження.

3. **Сфера власності та державної реєстрації речових прав:** 3.1) ст. 18 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» доповнено п. 3-1, яким установлено, що керівником (виконуючим обов'язки керівника) державного унітарного підприємства (крім підприємств, включених до переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значен-

ня для економіки і безпеки держави, або до переліку об'єктів великої приватизації державної власності), щодо якого прийнято рішення про приватизацію, може бути призначена особа за сумісництвом, якщо таке сумісництво не заборонено спеціальним законом для окремих категорій осіб; при цьому особа може бути керівником за сумісництвом одночасно не більш як на 5-ти державних унітарних підприємствах, якщо одночасно виконуються передбачені законом умови; 3.2) ст. 4 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» доповнено ч. 3 згідно із якою примусове відчуження майна, приватизованого у період дії воєнного стану, допускається виключно в місцевостях, на території яких ведуться бойові дії, та здійснюється за рішенням Головнокомандувача Збройних Сил України, без погодження з органами, зазначеними у ч. 1 цієї статті; 3.3) абз. 1 та 2 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» викладено в такій редакції: заява на проведення реєстраційних дій подається заявником у паперовій формі, а у випадках, передбачених законодавством, – в е-формі разом з оригіналами документів, необхідних для проведення реєстраційних дій, чи їх копіями, засвідченими державними органами, ОМС (якщо оригінали таких документів відповідно до законодавства залишаються у справах державних органів, ОМС); реєстраційні дії за заявою, у якій зазначено відомості про документи, необхідні для проведення таких дій, або за заявою, до якої додано копії відповідних документів, засвідчені підписом заявника, проводяться з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг»; 3.4) змінено редакцію ст. 4 Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності РФ та її резидентів» щодо правового режиму примусово вилучених в Україні об'єктів права власності РФ та її резидентів.

4. **Сфера нотаріальних та виконавчих проваджень:** 4.1) у Законі України «Про нотаріат» п. 8-1 ч.1 ст. 49 доповнено абз. 2, відповідно до якого внесення до Єдиного реєстру боржників ДКП не є підставою для відмови у посвідченні договору купівлі-продажу, укладеного у процесі приватизації ЄМК ДКП; 4.2) у Законі України «Про виконавче провадження» ч. 5 ст. 15 доповнено абз. 3 відповідно до якого після переходу в процесі приватизації права власності на ЄМК ДКП виконавець за заявою сторони, а також заінтересована особа мають право звернутися до суду із заявою про заміну такого ДКП як сторони виконавчого провадження покупцем відповідного ЄМК.

5. **Сфера приватизації** – найбільші зміни та доповнення зазнав Закон України «Про приватизацію державного і комунального майна»; саме вони покликані пришвидшити та спростити приватизацію на час дії воєнного стану, а також сприяти процесам ВРП та економічного відновлення держави. Закон передбачає відновлення аукціонів з малої приватизації для державного майна в системі та переведення на Прозорро. Продажі аукціонів з великої приватизації. Уся інформація про хід та результати аукціонів з малої та великої приватизації доступна та відкрита у публічному модулі аналітики bi.prozorro.sale [21].

Нарешті слід звернути увагу й на термінологічні аспекти, що стосуються таких понять як «вимушена релокація підприємства» (ВРП) та «внутрішньо переміщений суб'єкт господарювання» (ВПСГ), адже саме забезпечення точності та вивірності юридичних термінів є запорукою їх подальшого ефективного застосування в НПА.

Варто зазначити, що у вітчизняному законодавстві не розкрито поняття «релокація» (релокейт, від англ. слова *relocate, relocation* – переміщувати, переміщення), яке в загальному розумінні розглядається як переміщення, переїзд бізнесу та/або працівників з одного місця на інше в межах однієї країни або з однієї країни в іншу. При цьому її «вимушений» характер може стосуватись наступних аспектів: а) порятунок виробничих потужностей та персоналу від воєнних дій, загрози окупації, загрози руйнування; б) доступ до ринків збуту; в) вирішення логістичних завдань; г) розширення бази споживачів; д) збільшення обсягів збуту; є) збереження персоналу тощо. За часовим критерієм релокація може мати тимчасовий (до кінця воєнних дій) чи постійний характер. У першому випадку матиме місце дерелокація, тобто повернення суб'єкта господарювання на попереднє місце розташування (далі – ПМР). За критеріями сфери діяльності, особливостей виробництва та ринків збуту виділяють декілька основних видів релокації: 1) повна – переміщення усіх виробничих засобів, підрозділів і ресурсів суб'єкта на нове, безпечне місце розташування (далі - НМР); 2) часткова - переміщен-

ня частини виробничих засобів, підрозділів і ресурсів суб'єкта на НМР та залишення іншої частини на ПМР; 3) змішана - відкриття нового підрозділу на НМР та переміщення частини персоналу для роботи на ньому, а також залишення виробничих засобів, підрозділів і ресурсів суб'єкта для роботи на ПМР.

Таким чином під «вимушеною релокацією підприємства» пропонується розуміти процес тимчасового або постійного, повного, часткового або змішаного переміщення виробничих потужностей, підрозділів, ресурсів і/або працівників під час воєнного стану з попереднього на нове місце розташування в межах однієї країни або з однієї країни в іншу з метою порятунку виробничих засобів та збереження персоналу від воєнних дій, загрози окупації, руйнування, доступу до ринків та збільшення обсягів збуту, вирішення логістичних завдань, що здійснюється за власні кошти та/або підтримки держави.

Що стосується поняття «внутрішньо переміщений суб'єкт господарювання», то формування цієї дефініції варто проводити на основі наявних термінів, як то: «внутрішньо переміщена особа» [22, 23] та «суб'єкт господарювання» [24]. Отже, «внутрішньо переміщений суб'єкт господарювання» - це зареєстрована в установленому законодавством порядку юридична особа України або іншої держави незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, яка здійснює господарську діяльність, а також фізична особа - підприємець, у тому числі суб'єкти угод про розподіл продукції, які перебувають на території України на законних підставах та які потребують та/або мають намір щодо переміщення виробничих потужностей, підрозділів, ресурсів і/або працівників з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Висновки. Розгляд окремих правових аспектів вимушеної релокації підприємств в умовах економічного відновлення держави дав підстави для таких узагальнень.

1. Встановлено, що сучасну нормативно-правову базу вимушеної релокації підприємств складають: 1) законодавчі акти про – внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави; – забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; – правовий режим воєнного стану; – внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану; 2) урядові постанови про: – внесення змін до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр.; – визначення підприємств, установ та організацій, які є критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період, а також критично важливими для забезпечення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань в особливий період; – особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану; – затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію; 3) рішення Ради національної безпеки і оборони України про подальшу реалізацію програм підтримки українців на основі гарантування економічної стійкості держави та посилення заходів очищення фінансової системи України.

2. Виявлено проблемна ситуація, що має місце відносно повноважень окремих центральних органів виконавчої влади, Фонду державного майна України, Національного банку України, акціонерного товариства «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України», державної установи «Офіс із залучення та підтримки інвестицій» щодо виконання Плану невідкладних релокаційних заходів, оскільки у жодному законодавчому чи підзаконному акті, яким визначено правовий статус вказаних державних суб'єктів, немає жодного повноваження, спрямованого на сприяння вимушеної релокації підприємств або підтримки внутрішньо переміщених суб'єктів господарювання.

3. Аргументовано, що розбудова мережі індустріальних парків за участю внутрішньо переміщених суб'єктів господарювання повинна здійснюватися за рахунок державної підтримки, адже створення готових майданчиків для початку виробництва є надзвичайно важливим процесом у контексті релокації підприємств. Запропоновано законодавче закріпити надання стабілізаційної дотації деокуваним територіям з розрахунку втрат податку на доходи фізичних осіб отриманих внаслідок вимушеної релокації підприємств.

4. Запропоновано враховувати при визначенні статусу підприємств, установ, організацій в умовах воєнного стану та їх державну підтримку такі критерії, як: – економічне значення (стратегічне, критично важливе, важливе); – екологічний вплив та використання природних ресурсів (зростання техногенного навантаження на райони релокації, умови надання земельних, водних, надрових ресурсів); – територіальний і безпековий фактори (території активних бойових дій та прилеглі до них території, сільські території та малі міста).

5. Обґрунтовано, що розширення та вдосконалення нормативно-правових актів, які регламентують питання вимушеної релокації, збільшення ролі місцевих органів, державної підтримки внутрішньо переміщених суб'єктів господарювання, розміщення їх працівників тощо, є надзвичайно актуальним завданням, яке поставив перед народом, парламентом і урядом України складний воєнний час. Запропоновано у новій Стратегії економічної безпеки України на період до 2030 р. окреслити, в тому числі, й шляхи вирішення проблем релокації бізнесу та його підтримки.

6. Підтримано пропозиції щодо вдосконалення критеріїв, за якими здійснюється визначення суб'єктів критично важливими для забезпечення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань в особливий період, стосовно: а) суб'єктів, уповноважених на виконання функцій служби державного замовника у сфері оборони з метою здійснення оборонних закупівель та укладення державних контрактів (договорів) на закупівлю товарів, робіт і послуг; б) суб'єктів, які на підставі договорів, укладених із військовими частинами, іншими військовими формуваннями, вищими військовими навчальними закладами, здійснюють виробництво (постачання) товарів, виконання робіт і надання послуг.

7. Проаналізовано положення закону про вимушену релокацію підприємств, на основі чого класифіковано види економічної діяльності та групи підприємств, на які він був зорієнтований: 1) природоресурсна сфера - користування надрами, спеціальне водокористування, видача дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами; 2) сфера торгівлі та обігу продовольчих та непродовольчих товарів – державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального, наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори, основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів; 3) сфера власності та державної реєстрації речових прав – управління об'єктами державної власності, передача, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності РФ та її резидентів; 4) сфера нотаріальних та виконавчих проваджень – нотаріальна діяльність, виконавче провадження; 5) сфера приватизації – приватизація державного і комунального майна.

8. Запропоновано розглядати поняття «вимушена релокація підприємства» як процес тимчасового або постійного, повного, часткового або змішаного переміщення виробничих засобів, підрозділів, ресурсів і/або працівників під час воєнного стану з попереднього на нове місце розташування в межах однієї країни або з однієї країни в іншу з метою порятунку виробничих потужностей та збереження персоналу від воєнних дій, загрози окупації, руйнування, доступу до ринків та збільшення обсягів збуту, вирішення логістичних завдань, що здійснюється за власні кошти та/або підтримки держави.

9. Запропоновано дефініцію «внутрішньо переміщений суб'єкт господарювання» як реєстрована в установленому законодавством порядку юридична особа України або іншої держави незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, яка здійснює господарську діяльність, а також фізична особа – підприємець, у тому числі суб'єкти угод про розподіл продукції, які перебувають на території України на законних підставах та які потребують та/або мають намір щодо переміщення виробничих потужностей, підрозділів, ресурсів і/або працівників з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Юрій Арістов. Програма релокації бізнесу –дієвий інструмент створення надійного економічного тилу. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/223016.html>.
2. Програма релокації підприємств: Міністерство економіки України. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=ukUA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv>.
3. Яроменко О.В. Релокація підприємств України в умовах воєнного стану: географічний аспект. *Природнича освіта та наука*, 2024. № 2, С. 76–81. DOI: <https://doi.org/10.32782/NSER/2024-2.11>.
4. Пересоляк О.В. Адміністративно-правове забезпечення релокації бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2023. № 9, С. 523–527. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/128>.
5. Кірін Р.С. Право безпеки на постконфліктних територіях: сучасний стан, проблеми, сталий розвиток: / НАН України. Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України». Київ, Дніпро: Журфонд., 2022. 408 с. DOI: https://doi.org/10.35668/iepd_kirin_postconflictmono_2022.
6. Єршова Ю.О. Окремі питання законодавчого регулювання релокації суб'єктів господарювання. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова*. Серія 18. Право, 2024, Вип. 41, С. 48–56. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.41.07>.
7. EBA surveys 95 companies, third estimate their losses for month of war at more than \$1 mln. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/819510.html>.
8. Майже 90% із 113 опитаних компаній продовжують вести бізнес в Україні –опитування AmCham. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/816431.html>.
9. Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 р. № 305. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text>.
10. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.03.2022 р. № 246-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 28, ст. 1552.
11. Збірник аналітичних записок «Стан секторальних політик в умовах воєнного стану». Асоціація міст України. 2022. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/library/zbirnyk_analit_matl_0.pdf.
12. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 р. № 2247-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 47, ст. 2556.
14. Рибалко К. Змушені війною: «земельні можливості» ВПО та релокованих підприємств. *Вісник НААУ*. 2023, № 12 (97). URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/vidannya/2023-12-26-vidannya_v-snik_12-2023_658abaf540d6b.pdf.
15. Деякі питання реалізації положень Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час: постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.2023 р. № 76. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-%D0%BF#Text>.
16. Про затвердження Критеріїв визначення підприємств, установ і організацій, які мають важливе значення для галузей національної економіки в особливий період: наказ Фонду державного майна України від 20.02.2025 р. № 280. *Офіційний вісник України*. 2025. № 16, ст. 1208.
17. Кірін Р.С. Зелене відновлення промисловості як складова конституційного права на безпечне довкілля. *Наше право*, № 1, 2024. С. 34–46. DOI: <https://doi.org/10.32782/NP.2024.1.4>.
18. Про внесення змін до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 13.08.2024 р. № 940). *Офіційний вісник України*. 2024. № 79, ст. 4627.

19. Про подальшу реалізацію програм підтримки українців на основі гарантування економічної стійкості держави та посилення заходів очищення фінансової системи України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04.02.2025 р. (введено в дію Указом Президента України від 05.02.2025 р. № 69/2025). *Офіційний вісник України*. 2025. № 19, ст. 1273.
20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави: Закон України від 28.07.2022 р. № 2468-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 68, ст. 4067.
21. Набрал чинності закон про пришвидшення та спрощення приватизації на час війни. URL: <https://prozorro.sale/news/2022/08/22/nabrav-chinnosti-zakon-pro-prishvidshennya-ta-sproshchennya-privatizaciyi-na-chas-vijni/>.
22. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.
23. Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні: постанова постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 331. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-%D0%BF#Text>.
24. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 06.09.2005 р. № 2806-IV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15#Text>.